

# Категорії «неспроможність» і «банкрутство» в праві та теорії

**О.М. Борейко**  
здобувач,  
Національний університет  
«Одеська юридична  
академія»

*У статті розглянуто основні положення категорій «неспроможність», «банкрутство» та «неплатоспроможність». Визначено основні складові комплексного інституту банкрутства, виявлено їх значення під час встановлення правового статусу учасників цивільних правовідносин.*

*В статье рассмотрены основные положения категорий «несостоятельность», «банкротство» и «неплатежеспособность». Определены основные составляющие комплексного института банкротства, выявлена их значимость при установлении правового положения участников гражданских правоотношений.*

*In the article the substantive provisions of categories are considered «insolvency», «bankruptcy» and «insolvency». Certainly basic constituents of complex institute of bankruptcy, found out their value during establishment of legal status of participants of civil legal relationships.*

**Ключові слова:** банкрутство, неспроможність, конкурсне право, боржник, відповідальність.

## Постановка проблеми

У ході історичного розвитку виникла необхідність створення інструменту, здатного захистити особисту та корпоративну діяльність від виникнення істотних збитків, а також допомагати у виявленні політичних та економічних пріоритетів і відповідальності. Інститут банкрутства є найважливішим елементом механізму ринкової економіки. Його призначення полягає в захисті соціально-економічних процесів від наслідків неефективної або недобросовісної діяльності їх учасників і невиконання взятих на себе зобов'язань. Його завданням також є допомога в ліквідації неспроможних підприємств на добровільній або примусовій основі, коли проведення заходів із запобігання банкрутству, здійснення досудової санації, або нагляду, або зовнішнє управління не забезпечило необхідний рівень платоспроможності організації.

## Аналіз останніх досліджень і публікацій

Для того, щоб ґрунтовно та детально розглянути вказані категорії, а також знайти їх спільні та відмінні риси, необхідно звернутися до праць вітчизняних і

зарубіжних учених, які досліджували це питання: Є.А. Васильєв, В.В. Вітрянський, В.М. Гайворонський, С.Е. Жилінський, С.А. Кареліна, М.І. Кулагін, В.Н. Ткачов, А.Н. Трайнін, П.П. Цитович, Г.Ф. Шершеневич та інші.

## Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У цивілістичній доктрині донині не було ґрунтовних досліджень основних положень таких категорій, як «неспроможність», «банкрутство» та «неплатоспроможність», а також не з'ясовано їх походження та чи є вони синонімами.

## Формулювання цілей статті

Метою статті є визначення основних складових комплексного інституту банкрутства – неспроможність, неплатоспроможність, банкрутство – та виявлення їх значущості під час визначення правового статусу учасників цивільних правовідносин.

## Виклад основного матеріалу дослідження

Неспроможність, банкрутство, неплатоспроможність – явища одного порядку,

що характеризують украї несприятливий стан господарюючого суб'єкта, хоча й не тотожні за своїм змістом. Вони є прямим наслідком участі суб'єктів господарювання в ринкових відносинах [1, с. 80].

Нині в юридичній літературі неодноразово порушувалося питання: що таке «неспроможність» і «банкрутство», чи є вони синонімами? Яка правова природа цих правовідносин? Існують різні точки зору.

Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі – Закон про банкрутство) [2] шляхом вказівки на істотні риси визначив поняття неспроможності. Відповідно до ст. 1 закону його розуміють як неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності. Таким чином, із визначення зникла така невластива для цього інституту характеристика економічного стану боржника, як незадовільна структура балансу.

Банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через вживання ліквідаційної процедури.

Крім того, у юридичній літературі використовується також поняття «неоплатність». На сучасному етапі під «неоплатністю» розуміють стан боржника, за якого вартість його майна є меншою, ніж загальний розмір його зобов'язань. При цьому не має значення, на скільки розмір заборгованості перевищує встановлений Законом про банкрутство мінімальний розмір для визнання боржника банкрутом, на який строк прострочено сплату заборгованості в порівнянні з установленим мінімальним терміном прострочення.

У юридичній літературі неодноразово висловлювалася думка, що критерій неоплатності не відповідає меті та завданням інституту неспроможності (банкрутства).

Так, наприклад, В.В. Вітрианський зазначав, що «використання критерію неоплатності дозволяє боржникові «водити за ніс» кредиторів, постійно створюючи ситуацію своєї неплатоспроможності і в той же час витрачаючи кошти на власний розсуд, без урахування інтересів кредиторів» [3, с. 22].

Дійсно, у разі використання критерію неоплатності підприємство-боржник має можливість роками не виконувати покладених на нього зобов'язань, для чого необхідно лише підтримувати розмір заборгованості на рівні трохи меншому, ніж вартість активів. Визнати такого боржника банкрутом неможливо, навіть якщо він явно користується описаною ситуацією у власних інтересах.

Порівнюючи суть критеріїв неоплатності та неплатоспроможності, В.В. Вітрианський відзначає, що, «використовуючи критерій неплатоспроможності, ми передбачаємо, що боржник, мабуть, не має ліквідного майна, щоб розплатитися з кредиторами, оскільки інші причини неплатоспроможності виключаються дією принципу розумності та сумлінності учасників майнового обороту; якщо ж ми застосовуємо критерій неоплатності, то підставою для банкрутства боржника є не припущення про причини неплатежів, а фактичний стан майна боржника, вартість якого становить суму меншу, ніж величина кредиторської заборгованості, – і доки це не буде доведено в суді, боржник, який не виконує своїх зобов'язань, вважається нормальним учасником правовідносин, що є руйнівним для майнового обороту; тому повернення до критерію неоплатності має бути взагалі виключено з усяких міркувань про реформування вітчизняного законодавства про банкрутство» [4, с. 92-93].

У зв'язку з цією проблематикою принциповим є з'ясування питання про те, що міститься в основі неспроможності борж-

ника, іншими словами, якими є критерії неспроможності (банкрутства).

Слід зауважити, що видатний цивіліст Г.Ф. Шершеневич віддавав перевагу тій системі банкрутства, яка в умовою неспроможності визначала не недостатність майна, а нездатність боржника здійснювати платежі. Таким чином, на думку Г.Ф. Шершеневича, банкрутство є кримінальною стороною того цивільного правовідношення, яке називається неспроможністю [5, с. 89].

Такої ж думки дотримувався А.Н. Трайнін, який писав, що «банкрутство – делікт своєрідний: він складається з двох елементів, один із яких (неспроможність) – поняття цивільного права, інший (діяння банкрута) – поняття кримінально-правове» [6, с. 27].

Так, П.П. Цитович вказував, що «неспроможність торговця може виявитися банкрутством, а сам він – «банкрутом з видами на в'язницю, якщо не на позбавлення всіх прав статків і заслання» [7].

Аналізуючи думки юристів дореволюційної Росії, Є.А. Васильєв дійшов висновку, що банкрутство в розумінні останніх було кримінально-правовою складовою неспроможності [8, с. 57-59].

Як у економічних дослідженнях, так і юридичній практиці не міститься жодних відмінностей між поняттями «неспроможність» і «банкрутство». Очевидно, що як у правових нормах, так і економічній науці необхідно встановити відмінність між цими схожими, але такими, що мають різний економічний і правовий сенс, поняттями. Багато юристів пропонує законодавчо розмежувати поняття «неспроможність» і «банкрутство» та застосовувати поняття «банкрутство» лише в разі неправомірної поведінки боржника, що заподіяв збитки кредиторам. Існує навіть така точка зору, що неспроможність – неплатоспроможний стан боржника, а банкрутство – дії боржника (в основному неправомірні), що призвели його до такого стану.

Зокрема, Є.А. Васильєв вважає, що поняття «банкрутство» має вузьке, спеціальне значення, яке описує окремий випадок

неспроможності, коли неплатоспроможний боржник винно здійснює кримінально карані діяння, що завдають збитків кредиторам [9].

На думку М.І. Кулагіна, «інститут неспроможності іноді в економічній і юридичній літературі плутають із банкрутством». При цьому «в юридичному значенні банкрутство є лише одним із можливих наслідків, проявів неспроможності; банкрутство розглядається як кримінально каране діяння, тоді як неспроможність вважається інститутом приватного права» [11].

Таким чином, точка зору вищевказаних авторів також зводиться до розуміння банкрутства як кримінально-правового елемента, наслідку неспроможності.

Такі автори, як О. Булко, Л. Шевчук, Ле Хоа, Б.І. Колб також вважають, що поняття «неспроможність» і «банкрутство» нетотожні, проте пропонують критерієм розмежування вважати ознаки неплатоспроможності.

Зокрема, М.І. Кулагін погоджується з думкою Ле Хоа, що неспроможність – це неплатоспроможність, тобто ситуація, коли боржник нездатний своєчасно належним чином виконувати свої зобов'язання. Постійна і тривала неспроможність призводить до абсолютної неплатоспроможності, коли боржник не може відновити свій фінансовий стан, продовження його діяльності стає неможливим і недоцільним. Нemoжливість визначається відсутністю засобів для ведення фінансово-господарської діяльності, недоцільність – відсутністю соціально-економічної значущості, економічного і виробничого потенціалу, ринкової привабливості та конкурентоспроможності продукції, що випускається. Така неспроможна організація стає банкрутом [11, с. 172].

Дослідник В.Н. Ткачов вказує, що ці автори пропонують вважати неспроможністю просто неплатоспроможність (невиконання зобов'язань), а банкрутством – неплатоспроможність, визнану судом. Проте, на його думку, така точка зору є спірною, оскільки виходить із цілей швид-

ше економічних, ніж юридичних, і слід розмежовувати вказані категорії не за критерієм оплатності боржника, а за критерієм спричинення внаслідок дій останнього шкоди кредиторам, тобто виходячи з юридичних цілей з позицій цивільного, кримінального й адміністративного права [12, с. 24-27].

Таким чином, критерій «неплатоспроможність» є основним для визначення процедури банкрутства, що підлягає застосуванню до боржника під час розгляду господарським судом справи про банкрутство.

У світовій практиці склався досить одноманітний підхід до визначення поняття неспроможності (банкрутства). Під неспроможністю розуміється абсолютна неплатоспроможність боржника. Юридична неспроможність має місце тоді, коли вона встановлена рішенням суду або оголошена боржником у встановленому законом порядку. Про фактичну неспроможність можна говорити поза рамками офіційної процедури банкрутства. І в тому, і в іншому разі боржник є неплатоспроможним. Абсолютна неплатоспроможність є критерієм неспроможності, тимчасова – ознакою неспроможності (банкрутства).

Нам є ближчою точка зору Є.А. Васильєва, який при диференціації цих понять вважає за доцільне пов'язувати поняття «банкрутство» з уведенням конкурсного провадження. Під неспроможністю, на його думку, слід розуміти комплекс правовідносин, що виникають у зв'язку з недостатністю майна боржника (або невиконанням грошових зобов'язань) з моменту прийняття арбітражним судом заяви про визнання боржника банкрутом до розгляду й ухвалення позитивного рішення або про відмову, а також про винесення ухвали про припинення провадження у справі про банкрутство. У такому разі поняття «неспроможність» і «банкрутство» співвідноситимуться як характеристики зміни правового статусу боржника. Тобто, допоки постановою господарського суду боржник не визнаний банкрутом, комплекс правовідносин між ним, його кре-

диторами й органами влади залишається в рамках неспроможності, і лише після відкриття конкурсного провадження може йтися про банкрутство [9].

На думку Є.А. Васильєва, неспроможність – це нездатність боржника, відносно якого господарським судом порушена і розглядається справа про банкрутство, у повному обсязі задовольнити вимоги кредиторів. Отже, банкрутство – це визнана господарським судом або оголошена боржником, із письмової згоди всіх кредиторів, нездатність боржника в повному обсязі задовольнити вимоги кредиторів і виконати зобов'язання зі сплати обов'язкових платежів [9].

Таким чином, відмінність понять «неспроможність» і «банкрутство», вважає Є.А. Васильєв, у тому, що перша нездатність розрахуватися з кредиторами лише допускається, вимагає доказів і в ході судового розгляду може не підтвердитися, а друга нездатність доведена і тому визнана судом як істина [9].

Крім того, положення українського законодавства про банкрутство збігаються із законодавством ряду іноземних держав. Зокрема, в США особа, відносно якої розпочато процедуру банкрутства, під час провадження у справі про банкрутство вважається неспроможною, а після винесення судового рішення може бути визнана банкрутом [12, с. 24-27].

### **Висновки**

Використання терміну «неспроможність» в Україні законодавчо не передбачене, проте його поява в економічній літературі та повсякденному діловому житті об'єктивно обумовлена економічно, юридично й історично. У дореволюційній юридичній літературі поняття «банкрутство» пояснювалося так: «банкрутство, на відміну від простої або нещасної неспроможності, неспроможність необережна або злісна, в першому випадку – провина, яка карається легко, в другому – злочин, що карається суворо». Тобто банкрутство в той час було кримінальною стороною тих цивільних відносин, які називалися неспроможністю. На думку проф. В.М. Гай-

воронського, з точки зору юридичної етики введення в сучасну юридичну практику поняття «неспроможність» є необхідним. Подібно до того, як у кримінальній практиці підозрюваний ще не злочинець, так і в справах про банкрутство неспроможний господарюючий суб'єкт ще не є банкрутом («столик» ще не зламаний) [13, с. 24].

Таким чином, банкрутство слід розглядати як цілісну економіко-юридичну категорію, в основі якої лежить неплатоспроможність, а відмінною ознакою є недостатність майна для повного виконання зобов'язань у разі конкурсного провадження. З іншого боку, банкрутство необхідно розглядати як процес, що пот-

ребує управління та регулювання, тобто як систему економічних і юридичних відносин. Одним із учасників цих відносин є неспроможний господарюючий суб'єкт – поки що повноправний учасник економічних відносин, який користується правами та свободами в діях, розпорядженні майном тощо. Визнання боржника банкрутом переводить його в інший світ, іншу сферу економічних відносин – відносин банкрутства, де діють інші закони, правила. З боку підприємств – це перехід до особливого режиму взаємин, пов'язаного з відсутністю засобів, їх пошуком у тяжких умовах зовнішнього контролю з боку кредиторів і держави.

### Список використаних джерел

1. Жилинский С.Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности): Учебник для вузов. – 3-е изд., изм. и доп. / С.Э. Жилинский. – М. : НОРМА, 2001. – 672 с.
2. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
3. Витрянский В.В. Банкротство : ожидания и реальность / В.В. Витрянский // Экономика и жизнь. – 1994. – № 49. – С. 22.
4. Витрянский В.В. Пути совершенствования законодательства о банкротстве / В.В. Витрянский // Вестник ВАС РФ (спец. прил. К НЗ). – 2001. – С. 92-93.
5. Шершеневич Г.Ф. Конкурсный процесс / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Статут, 2000. – 477 с.
6. Трайнин А.Н. Несостоятельность и банкротство / А.Н. Трайнин. – С.-Пб. : Право, 1913. – 61 с.
7. Цитович П.П. Очерк основных понятий торгового права / П.П. Цитович. – К. : Тип. И.Н. Кушнерева и Ко, 1886. – 258 с.
8. Васильев А. Банкротство и несостоятельность : соотношение понятий / А. Васильев // Право и жизнь. – 2000. – № 29. – С. 57-59.
9. Васильев Е.А. Правовое регулирование конкурсного производства в капиталистических странах : учеб. пособие / Е.А. Васильев ; МГИМО МИД СССР. – М., 1989. – 100 с.
10. Васильев Е.А. Правовое регулирование несостоятельности и банкротств в гражданском и торговом праве капиталистических государств : учеб. пособие / Е.А. Васильев ; МГИМО. – М., 1983. – 94 с.
11. Кулагин М.И. Избранные труды / М.И. Кулагин. – М. : Статут (в серии «Классика российской цивилистики»), 1997. – 281 с.
12. Ткачев В.Н. Термины «банкротство» и «несостоятельность» : сущность и соотношение / В.Н. Ткачев // Адвокат. – 2003. – № 3. – С. 24-27.
13. Карелина С.А. Правовое регулирование несостоятельности (банкротства) : учеб.-практ. пособие / С.А. Карелина. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 360 с.
14. Гайворонський В.М. Предмет і суб'єкти господарського права : конспект лекцій / В.М. Гайворонський. – Харків : Укр. держ. юрид. акад. – 1994. – 28 с.